

16. Landskabet, en virtuel slagmark

- fremtiden for jordbrugslandskabet 2001-2025

Henrik Vejre, Jørgen Primdahl og Lone Kristensen

Landskabet og tidsånden – et kig i historiebogen

I 1953 præsenterede geografen Johannes Humlum et vidtrækkende forslag til inddæmningsområder i Danmark (figur 16-1). Ikke uden virkning – så sent som i 1978 besluttede Folketinget at undersøge mulighederne for at inddæmme store dele af Smålandsfarvandet.

Kommentarer til kortet og planerne er nærmest overflødige. Vi kan slå os på låret af grin – eller undren – over en ikke særlig fjern fortids forestillinger om landskabets udvikling, men også lade det være en påmindelse om tidsåndens indflydelse på fremtidsvisionerne – og om, at man ikke skal tage forudsigelser, scenarier og planer for mere end de er: forskellige former for udsagn om en grundlæggende usikker fremtid.

I 1963 stemte danskerne om de såkaldte jordlove, der blandt andet skulle

regulere bebyggelsen i det åbne land, hindre planløs udvikling i landskaberne og muliggøre flere erstatningsfrie reguleringer af lodsejernes råderet over jorden. Jordlovene, som var vedtaget af solide folketingsflertal, faldt ved folkeafstemningen – muligvis som følge af den borgerlige fløjs skrækbillede af staten med den sorte hånd, der fratager den lille mand råderetten over sin ejendom (figur 16-2). Mindre end 8 år senere vedtog folketingsflertallet ud fra indlysende nødvendige hensyn stort set den samme lovgivning, som befolkningen havde forkastet. Mange af de folketingsmedlemmer, der i 1963 havde tvunget lovene til folkeafstemning, stemte nu for tilsvarende love. Med den nye lovgivning satte man grænser for den frie udfoldelse i landskabet, begrænsninger som har sine tydelige

Figur 16-1. Humlums landvindingsvision fra 1966. Se teksten for nærmere forklaring.

landskabskonsekvenser, blandt andet i form af klare grænser mellem land og by.

Humlums inddæmningsvision var en ægte vision – ubesmittet af begrænsninger, og afsøgende alle muligheder. Visionen fortæller os, at verden er uhyre

foranderlig, og at verden efter blot få årtier let kan have helt andre visioner at forholde sig til. Jordlovene viser omvendt, at udviklingsprocesserne i samfundet kan være så problematiske, at det er forbundet med store omkostninger ikke at regulere dem i tide.

Fremtidens landskab – et kig i krystalkuglen

Vores grundlæggende forståelse af landskabet er en traditionel landskabsøkologisk, hvor kulturlandskabet opfattes som resultatet af menneskets påvirkning af det naturlige landskab med dets geologi, jordbund, terræn, vand og vegetation. Begrebet *kulturlandskab* betegner således den af mennesket forandrede landjord. Med *jordbrugslandskabet* forstår vi den type kulturlandskaber, der væsentligst er udviklet og opretholdt gennem jordbrugsmæssige aktiviteter – dvs. gennem land-, skov- og havebrug. I Danmark, som i næsten hele Europa, dominerer jordbrugslandskabet, hvilket betyder, at såvel landskabets kulturhistorie som biologiske indhold på godt og ondt er betinget af jordbruget.

Figur 16-2. Valgplakat fra 1963 fra Det Konservative Folkeparti. Geert Bardrum.

Når man forsøger sig i den vanskelige kunst at forudse udviklingen i landskabet, er det nødvendigt at gøre sig klart, at landskabet er i konstant forandring. Dels som følge af naturlige processer som fx tilgroning, erosion og sedimentation samt indvandring og uddøen af arter, dels som følge af menneskets aktiviteter i landskabet så som introduktion af fremmede plante- og dyrearter og aktiviteter i forbindelse med land- og skovbrug.

Forandringer i landskabet betragtes meget forskelligt, afhængig af beskueren og tidsånden. Forandringer i landskabet, der tidligere er blevet hyldet som storartede fremskridt, kan senere betragtes som ødelæggelser og dumheder – på grund af et ændret perspektiv i tidsånden. Der findes således ingen objektive sandheder, når det drejer sig om at vurdere landskabets forandringer. Det gælder både, når vi taler om de hidtidige forandringer, altså landskabets historie, og når vi taler om de fremtidige landskabsforandringer.

Vi vil i dette bidrag til visionen om fremtidens jordbrug diskutere de udfordringer, som landskabsforvaltningen står overfor. Både hvad angår den primære landskabsforvaltning – det vil sige de beslutninger vedrørende landskabet, som dets ejere og brugere træffer – og den offentlige regulering af disse beslutninger gennem lovgivning, incitament, information og rådgivning.

Visionerne bygger for det første på en analyse af de overordnede udviklingstræk, der påvirker jordbrugslandskabet – dernæst på de aktuelle tendenser. På denne baggrund opstilles et sæt visioner, der behandler landskabet ud fra fire grundlæggende funktioner – *produktion*,

bosted, besøgssted og levested for dyr og planter. Disse funktioner skal opfyldes samtidig i vore landskaber. Generelt er der knaphed på jord i Danmark – og hvis ikke der forvaltes og planlægges med flersidig arealanvendelse som overordnet mål, vil den nuværende kamp om

jord fortsætte langt ud i fremtiden, med forspildte investeringer og uudnyttede muligheder som sandsynlige resultater. En bærende vision er derfor at integrere landskabets funktioner – at fremme udviklingen af *det multifunktionelle landskab.*

De store linjer – rammerne for landskabets udvikling

Som resten af samfundet er jordbrugslandskabet underlagt overordnede tendenser i politik og økonomi. Den generelle samfundsmæssige udvikling påvirker vores omgang med naturgrundlaget, og i takt med samfundets stadige forandring er også kulturlandskabet i forandring.

De drivkræfter, som vi finder særligt afgørende for fremtidens jordbrugslandskaber, er: den internationale teknologiske, økonomiske og sociale udvikling, som vi tilsammen kalder *globaliseringen*, desuden det ændrede *forhold mellem land og by, bosættelsen i attraktive landskaber* og endelig en mere sammensat *landskabsforvaltning*. I et nationalt perspektiv er resultaterne af den løbende debat om *afvejninger og prioriteringer af interesser i det åbne land* og de deraf følgende *politiske beslutninger* desuden af stor betydning.

Globaliseringen og jordbrugslandskabet

Udviklingen mod en global økonomi med åbne markeder og friere udveksling af varer, tjenesteydelser og penge over grænserne har betydet, at en stor del af de beslutninger, som påvirker landskabet, er et resultat af målsætninger og bestemmelser, der formuleres i fx EU eller

WTO. Beslutninger af betydning for jordbrugslandskabet er således i stigende grad afledt af beslutninger, der træffes langt væk fra det lokale miljø i det konkrete landskab. Dette står i kontrast til tidligere tider, hvor beslutninger vedrørende landskabets udnyttelse i højere grad var lokalt forankret, påvirket af nærliggende markeder og af de lokale traditioner.

Eksempler på sådanne centrale beslutninger er EU's landbrugsordninger, der regulerer markedet for landbrugsprodukter, men som ofte har effekter på landskabets anvendelse og fremtræden. EF's prisstøtte på landbrugsprodukter fik i 1970'erne og 1980'erne landbruget til at intensivere dyrkningen på jorder, der ellers ikke kunne dyrkes rentabelt, og 1990'ernes EU-støtte til miljøvenlige jordbrugsforanstaltninger har genindført (eller bevaret) ekstensive driftsformer på en del arealer.

Liberaliseringen af verdensmarkedet har medført import og eksport af varer, der har haft betydning for landskabet. Eksport af svinekød og import af billigt foder er forhold, der direkte kan aflæses i jordbrugslandskabet – i dag er de fleste bekendt med udseendet af svinefabrikker med store produktionsanlæg og gylletanke, og effekterne af svineproduktio-

nen mærkes ved kvælstofforurening i de omgivende naturområder og vandmiljøer. Import af billigt foder betyder, at Danmark kan opretholde et langt større dyrehold, end hvis vi skulle producere foderet lokalt.

Forholdet mellem land og by

Det kan forekomme trivielt at fremhæve, at byer er afhængige af de omliggende jordbrugslandskaber. Før industrialismen var byernes afhængighed af tilførsel af fødevarer, fibre og brændsel fra landet

Figur 16-3. Bybefolkningens brug af landskabet vil ikke være begrænset til de marginale jorder, hvor man i dag finder sommerhuskolonierne. Foto E.S. Jensen.

indlysende, men med industrialismen, og ikke mindst post-industrialismen, er denne afhængighed i tiltagende grad blevet diffus.

Bybefolkningens fremmedgørelse over for jordbrugsproduktionen antager mange former, fra et almindeligt ukendskab til produkternes tilblivelse over op-hævelse af sæsonmæssige og afstands-mæssige begrænsninger i udbud af varer, til en nostalgisk orienteret utryghed ved teknologi og fremtiden generelt. Men det gensidige afhængighedsforhold har måske aldrig været større. Byerne har uforandret et behov for fødevarer og fibre fra landbrug og gartnerier, tømmer og juletræer fra skovbruget, men også i stigende grad behov for landskabet som recipient for affald og som udflugtsmål.

Med udflytning af mennesker fra byerne til landet kombineret med landbrugs strukturudvikling får man en stigende befolkningsandel på landet, der ikke ernærer sig ved jordbrugsproduktion. Selvom produktionen fortsat har en fremtrædende plads i det åbne land, foregår der en gradvis ændring af landskabet fra at være et produktionslandskab til også at være et konsumlandskab for besøgende og for de nye beboere i landskabet. Dette skaber større behov for varer og tjenesteydelser fra by til land, og stof- og energitransporten foregår da også i stigende omfang fra by til land. Princippet om at på landet blev der skabt penge, som byerne kunne leve af, er delvist historie – i mange moderne jordbrugslandskaber bliver der brugt flere penge, end der bliver skabt.

Land og by eksisterer således i et tæt afhængighedsforhold, der er med til at præge landskabernes udvikling, og dette afhængighedsforhold er under ændring.

Her skal blot nævnes et par eksempler på land-by-relationens betydning

for landskabet – drikkevandsforsyningen vil i stigende grad præge landskabets udvikling i takt med, at beskyttelsen af grundvandet kræver begrænsninger i arealanvendelsen, der plantes bynær skov for at dække en del af bybefolkningens rekreative behov og landskabet benyttes som recipient for affald fra byerne.

Bosættelse i attraktive landskaber

Den økonomiske vækst, og dermed lokaliseringen af befolkningen, koncentrerer i stigende omfang i en række centre, domineret af et eller flere større bysamfund. Konsekvensen er, at landområder, der ligger isoleret i forhold til disse vækstcentre, trues af affolkning. Landskaber, der ligger tættere på vækstcentrene, er omvendt under stort pres og forandring for at opfylde beboelses- og besøgsfunktioner fra vækstcentrene.

Mulighederne for at kunne bosætte sig i attraktive landskaber inden for pendlingsafstand fra de store byer er et væsentligt aktiv i lokaliseringen af fremtidens erhverv. Smukke landskaber med stort naturindhold er velkendte lokaliseringsfaktorer for bosættelse uden for byerne. Omvendt er monotone og naturfattige landskaber ikke attraktive bosteder for en købedygtig befolkning. Landejendomme tæt på København og Århus opkøbes til gode priser af byboer, mens landejendomme langt væk fra de store byer handles til lave priser, og i visse tilfælde bliver ejendomme købt og revet ned af kommunerne for at undgå, at bistandsmodtagere slår sig ned i dem.

En helt ny social struktur er ved at udkrystalliseres. "A-holdet" har råd til at bo i og ved de store byer, mens regioner langt fra byerne tiltrækker "C-holdet" på offentlig støtte. I yderdistrikter som fx Vestlolland koster en nedlagt landejen-

dom mindre end en 1 værelses lejlighed gør i København – og har man ingen tilknytning til arbejdsmarkedet, er det af mindre betydning, om man bor tæt på byen. Disse tendenser er også tydelige i mange andre europæiske lande.

Udviklingen i bosættelsen på landet udfordrer den offentlige landskabsforvaltning med krav om en effektiv landskabsbeskyttelse og byregulering i de meget attraktive landskaber og samtidig en aktiv forbedringsindsats i de mindre attraktive landskaber.

Generelle tendenser i landskabsforvaltningen

Som den sidste overordnede tendens, der præger landskabets udvikling, vil vi fremhæve den offentlige forvaltning, der er målrettet landskabet, den planlægning, lovgivning og støttepolitik mv., som samlet betegnes *den offentlige landskabsforvaltning*. I et nationalt perspektiv omfatter den offentlige landskabsforvaltning afvejninger og prioriteringer af interesser i det åbne land og de dertil knyttede politikker og planer.

Store ændringer er på vej i landskabsforvaltningen, blandt andet som reaktion på de ovenfor beskrevne tendenser. For det første stilles der i stigende grad krav til en bedre miljøbeskyttelse, en rigere natur, et højt prioriteret kulturmiljø og æstetiske kvaliteter generelt. For det andet er det blevet en udbredt målsætning, at miljøhensyn i bred forstand skal indregnes i økonomien generelt, når politikker i samfundets forskellige sektorer formuleres.

Dette integrationsprincip indgår allerede som en vigtig del af reformeringen af EU's fælles landbrugspolitik, således at der dels vil blive stillet miljømæssige krav som forudsætning for udbetaling af landbrugsstøtte, dels vil blive rejst krav

Figur 16-4. Vandløbene har igennem årene været genstand for konflikten mellem landbrugsproduktionen og naturinteresserne. Foto E.S. Jensen.

om flere miljøordninger under landbrugspolitikken, herunder støtteordninger til beskyttelse og forbedring af landskabets værdier.

Endelig bør det også nævnes, at den offentlige landskabsforvaltning går i retning af mere dialog og rådgivning, således at offentlige målsætninger i højere grad kan spille sammen med landmændenes og skovejernes egne beslutninger vedrørende landskabets udvikling i disse år.

En mængde aktuelle forvaltningsmæssige initiativer må forventes at præge landskabet i de kommende årtier. Initiativer som udpegning af *drikkevandsområder* som prioriteringsredskab til indsatsen for at beskytte grundvandsmagasinerne, udpegning af større naturområder og *økologiske korridorer* for at skabe bedre muligheder for bevarelse og spredning af dyr og planter, udpegning af potentielle *ferske enge* for at reducere landbrugets udledning af kvælstof til miljøet samt udpegning af *skovrejsningsområder* til prioritering af målene om mere skov vil alle kunne komme til at præge jordbrugslandskabet.

Selvom mange af disse udpegninger kan forekomme utilstrækkelige, eller basere sig på mangelfuld viden, må de dog fremhæves som udtryksfuld retorik, og man skal ikke fratage udpegningerne den gode vilje, de ofte er formuleret ud fra.

Aktuelle udviklingstræk i landskabet – konflikter og muligheder

De overordnede tendenser på den globale markedsplads, relationen mellem by og land, presset for bosætning i de bynære landdistrikter samt den offentlige

landskabsforvaltning skaber tilsammen de rammer, i hvilke vores jordbrugslandskaber fungerer og udvikler sig. Spændingen mellem de forskellige funktioner,

landskabet skal opfylde, er det, som primært udløser landskabsforandringerne. Nedenfor beskrives nogle af jordbrugslandskabets væsentligste udviklingstræk. Disse beskrivelse er afsat for visionerne for jordbrugslandskabet. Visioner for fremtidens jordbrugslandskab bygger på prognoser og scenarier, der afstikker mulige udviklinger for landskabet.

Landskabets funktioner

De konflikter, der gør sig gældende i jordbrugslandskaberne i Danmark i dag, er overvejende relateret til landskabets fire grundlæggende funktioner: *produktion, beboelse, besøg og levested for dyr og planter*.

Landbrugets produktion

Som en af landskabets hovedaktører er landbrugsproducenten naturligvis af stor interesse for landskabsforvaltningen. Landbrugsproduktionen er afgørende for opretholdelsen af det landskab, vi kender i dag, men produktionen er præget af konflikter. Konflikterne er hovedsagelig knyttet til landbrugets påvirkning af befolkning, halvnatur- og naturområder på landjorden, samt vandmiljøet – grundvand, søer, vandløb og havet. Men også koncentrationen af landbrugets produktion i forskellige regioner i Danmark (se side 68), og på færre og større bedrifter, er genstand for diskussion.

Resultaterne af den regionale koncentration – fx af svineavl, kvægavl og planteavl – er mangfoldige. Især de krav der stilles til husdyrbrugene om overensstemmelse mellem antallet af husdyr og det areal, bedrifterne råder over, der er forårsaget af ønsket om at begrænse omfanget af gylleudbringning, skaber en voldsom konkurrence om jord, der presser priserne op. Den regionale koncentration betyder også en ekstraordinær

miljøbelastning af regioner med den største husdyrtæthed. Men koncentrationen af bedriftstyper kan også have andre konsekvenser – der kan i mange regioner være for få græssende dyr til at opretholde vigtige naturtyper som forudsætter ekstensiv græsning, fx strandenge, overdrev og enge. Ejendomspriserne og kampen om jord bevirker, at fremtiden er usikker for investerende landmænd.

Moderne landbrug påvirker ofte omgivelserne negativt. Især de problemer, der er knyttet til håndtering af landbrugs næringsstoffer, søger man på tredje årti holdbare løsninger på – uden nogen afgørende forbedring. Det industrialiserede landbrug har brudt med den traditionelle opfattelsen af husdyrgødning som et værdifuldt gødningsmiddel. Den enorme gødningsproduktion fra især svineproduktionen må opfattes som et affaldsproblem, hvis løsning foreløbig har medført eksplosion i ejendomspriserne i områder med store svinebrug, fordi svineavlerne har problemer med at komme af med gødningen. Således har vi i dag udviklet et marked, hvor det ikke er jordens bonitet, der er afgørende for prisen, men derimod tilstedeværelsen af landbrugsbedrifter med affaldsproblemer.

At husdyrgødningen ikke udnyttes gødningsmæssigt optimalt er den allestedsnærværende belastning med kvælstof vidnesbyrd om. Landjorden og vandområderne lider voldsomt under landbrugets kvælstoftab, og senest har også bysamfund i landdistrikterne meldt sig i skaren, der vander sig under udvaskningen fra svinebedrifterne.

Næringsstoffer – især kvælstof, men også fosfor – truer og belaster fortsat naturområder på land, i ferske vande og til havs. Landbruget belaster desuden land-

jorden og vandmiljøet med en række fremmedstoffer – rækkende fra sprøjtning med pesticider til uagtsomt udbragte stoffer med kalk, kunstgødning og husdyrgødning – herunder en række tungmetaller. Nedgravede giftdepoter på nuværende og tidligere landbrugsbedrifter udgør et selvstændigt problem.

De få fuldtidsbedrifter, der er tilbage i Danmark, bliver tiltagende større, og driften bliver fortsat rationaliseret. Dette kan indebære en disharmoni mellem produktionsformens belastning af miljøet og det omgivende miljøes bæreevne, fx harmonerer det hensyn, der bør tages til halvsnaturarealer og småbiotoper, ikke altid med moderne stordrift. I en del af produktionen er der endvidere ikke længere sammenhæng mellem produktion og areal. Konsekvensen af denne strukturudvikling er ufuldstændigt kendt, og da der ingen entydig sammen-

hæng mellem bedriftsstørrelse og jordbrugslandskabet naturindhold findes, kan det være vanskeligt at forudse konsekvenserne af koncentrationstendenserne, eller foreslå reguleringsmekanismer.

Fremtiden for landbrugets produktion

Det er sandsynligt, at den intensive europæiske landbrugsproduktion på lidt længere sigt vil koncentreres i Nordvesteuropa og i de store floddeltaer i Sydeuropa – og på længere sigt også i de Østeuropæiske sletteområder. Danmark er i denne sammenhæng landbrugsmæssigt begunstiget og vil også i fremtiden være præget af landbrugsproduktion.

Alle prognoser peger på en stadig koncentration af produktionen i landbruget. De få fuldtidsbedrifter, der er tilbage i Danmark, bliver endnu større og driften tiltagende rationaliseret. Alle sce-

Figur 16-5. Tilpasning af landbrugets produktion til naturgrundlaget og sikring af naturindhold på landbrugsbedrifter er en af de store udfordringer i de næste 25 år. Ærø. Foto forf.

narier vedrørende jordbrugslandskabet må derfor have som udgangspunkt, at dansk landbrug består af få store fuld-tidsbedrifter – sikkert under 30.000 – der besidder størstedelen af landskabet, side om side med et stort antal mindre deltids- og hobbylandbrug. Skræksca-nariet for denne udvikling er, at den eksisterende disharmoni mellem landbrugsproduktion og det omgivende miljø bære-evne skærpes, med alle de negative konsekvenser for halvnaturarealer, små-biotoper, vandmiljø og landsbybeboere dette indebærer.

Da der ingen klar sammenhæng mellem bedriftsstørrelse og jordbrugslandskabet naturindhold findes, kan det være vanskeligt at forudse udviklingen. Men med dynamikken i jordbrugslandskabet, hvor jord skifter ejere med stor hast, og hvor svinebedrifter er på konstant og desperat jagt efter jord til udvidelse af produktionen, må udsigterne vække for-uroeligelse.

Hvad angår landbrugets omfattende forurening med især kvælstof, må det mest visionære udviklingsperspektiv in-debære, at landskabet på længere sigt ikke skal fungere som recipient overho-vedet. Det er en nødvendig forudsæt-ning for en opretholdelse eller udvidelse af husdyrproduktionen i Danmark, at den enorme gylleproduktion omsættes i landskabet på en miljømæssigt bæredyg-tig måde. På den baggrund kunne man rejse krav om en håndtering af husdyr-gødningen i lukkede systemer – fx i bio-gasanlæg, separeringsanlæg eller anden teknologi, der overflødiggør landskabets rolle som losseplads for husdyrindustri-en.

Dansk landbrug vil således også om 25 år alt overvejende blive drevet i stor-drift med højt produktionsoutput pr.

beskæftiget. Konvertering til økologisk drift vil næppe ændre på dette, men vil rette op på de natur- og miljømæssige konsekvenser af landbruget. I takt med oprettelsen af fritids- og hobbylandbrug vil produktionsformerne dog i nogen grad diversificeres. Produktionen af en række nicheprodukter vil kunne mani-festere sig i landskabet, og et stort antal meget små husdyrbesætninger vil anta-gelig blive etableret. Det skal i denne for-bindelse nævnes, at Danmark i mange år i global målestok har stået for nichepro-duktion.

Gennem årtier har den danske land-brugsjord været opfattet som et relativt stabilt dyrkningsmedium, der efter de omfattende drænings- og vandingspro-jekter fik en høj grad af dyrkningsikker-hed, hvor det afgørende for produktivi-teten var tilførsel af næringsstoffer. Denne situation er nu under langsom forandring. Store kunstigt drænede landbrugsarealer, der i dag dyrkes i om-drift, vil i fremtiden kun kunne opret-holdes med fornyet dræning. De mest dyrknings sikre af disse arealer vil sikkert blive gendrænet, men mange arealer vil enten overgå til vedvarende græsarealer eller til andre, mere naturnære formål. Omkring 20 % af den danske landbrugs-jord, hovedsagelig i Vest- og Nordjyl-land, vandes i dag. En fortsættelse af denne praksis kræver løbende nyinveste-ringer og fornyelse af vandindvindings-tilladelser, og i konkurrence med drikke-vandsindvinding og med stigende elpri-ser er det ikke sandsynligt, at et så stort kunstvandet areal vil kunne opretholdes. Scenarier vedrørende jordbrugslandska-bets udvikling på de sandede jorder i Vestjylland må derfor rumme en væsent-lig indskrænkning af det vandingsbase-rede brug.

Skovbrugets produktion

Skovbruget opfattes gerne som en naturlig produktionsform sammenlignet med landbruget, men indebærer ikke desto mindre økologiske problemer, som er sammenlignelige med landbrugets. Realiteten er, at skovbrugets miljøproblemer i høj grad har kunnet udvikle sig upåagtet, da landbruget i et par årtier har haft "skurkerollen" i miljødebatten. Dræning af vådområder, udstrakt brug af ikke-hjemmehørende træarter i monokulturer, konvertering af skovbevoksninger med oprindelige danske løvtræer til nåletræsbevoksninger, pyntegrønt- og juletræsdyrkning med brug af gødningsstoffer og pesticider har kunnet foregå relativt upåagtet, og med enorme landskabsforandringer til følge – fx af de åbne klitlandskaber og heder, der er blevet tilplantet med nåletræer af ofte tvivlsom værdi.

Lønsomheden ved intensiv skovproduktion er faldende og vil næppe stige i de kommende årtier. De fleste realistiske scenarier for skovene rummer derfor en eller anden form for ekstensivering af driften. Selvbærende skovsystemer, der i høj grad baseres på naturlig foryngelse og et minimum af indgreb, vil antagelig vinde frem.

Det er givet, at vi i de kommende årtier vil få mere skov, og skoven vil gradvist skifte karakter. Skovene vil generelt være yngre, fordi en større og større del af det samlede skovareal vil være nyplantet. Skovene vil være mere præget af vedvarende i form af lokalt tilpassede løvtræer, der giver mulighed for selvfor yngelse, og som derfor ikke kræver renafdrift og plantning efter hver trægeneration. Det bidrager selvsagt til sikkerheden vedrørende skovens udvikling, at den skov, der skal præge landskabet om 25 år, for en

Figur 16-6. Et af de helt store spørgsmål for skovene – og landskabet – i de næste 25 år er fremtiden for nåletræplantagerne i Vest- og Midtjylland. Them kommune. Foto forf.

stor dels vedkommende allerede er plantet. Desuden vil stormfaldsarealer fra orkanen i 1999 blive genplantet efter nye retningslinjer, blandt andet om en vis minimal andel af løvtræer som modydelse for udbetaling af støtte. Det er omvendt en væsentlig usikkerhedsfaktor, at vi ikke aner, hvornår og hvor et nyt stormfald eventuelt vil ramme. Nye orkaner vil kunne påvirke andre, især nåleskove, end dem, der blev ramt i 1999.

Afgørende for skovens rolle i landskabet og for skovbrugets rolle som del af landskabsforvaltningen er, om sektoren kan gennemføre en omskiftning fra en politik, hvor skoven blev betragtet som isoleret fra det øvrige landskab, til at se skoven som en del af det samlede landskab. Forvaltningsmæssigt må der fx gøres op med den skarpe adskillelse af fx Skov- og Naturstyrelsens forvaltning af Statsskovene og amternes forvaltning af det åbne land i øvrigt.

Det er også centralt, om skovbrugssektoren fortsat anser skoven og skovrejsningen som en universel miljø-lykkepille, der kan løse alle samfundets miljøproblemer fra biodiversitet til rent drikkevand. Uanset at skovene har væsentlige rekreative, biologiske og miljømæssige kvaliteter, er det ikke nødvendigvis en fordel for grundvand og grundvandsdannelse at plante skov, og heller ikke en biologisk fordel at erstatte værdifulde halvkulturer som overdrev og heder med skov.

Landskabet som beboelsessted

Den aktuelle udvikling i landskabet omfatter en tiltagende urbanisering. Ikke ved at der fysisk bygges boliger i landskab, men i kraft af at folk med job i byerne bosætter sig på nedlagte landbrugsejendomme, ofte i kombination med fritids- og deltidslandbrug. Desuden placeres virksomheder uden til-

knytning til landbruget i det åbne land på nedlagte landbrugsejendomme. Store dele af Danmarks yngre befolkning har ifølge Gallupundersøgelser planer om at flytte på landet, mens antallet af fuldtidslandmænd er stadig faldende. Beboelsen forsvinder således ikke fra det åbne land, og især i nærheden af de større byer bliver landskabet funktionelt stærkt urbaniseret – fuldtidslandmænd er her en lille minoritet, og der bliver investeret voldsomt i moderniseringer i bygningsmassen på landet.

Af de mange grunde til, at folk flytter fra byerne til landet, er de lavere priser på fast ejendom sammenlignet med byerne meget væsentlig. Nye boligformer som de såkaldte jordbrugsparceller, der er forstørrede parcelhusgrunde i landzonen, er også medvirkende til at forstærke landskabets funktion som bosted. Samlet set stiller disse tendenser landskabet over for et pres for at opfylde urbane funktioner.

Denne udvikling har også betydning for landskabet, fordi fritidslandmænd er meget aktive landskabsforvaltere, der i stor udstrækning bidrager til de mange nye hegn, småskove, vildtplantninger og vandhuller, som i disse år etableres i jordbrugslandskabet. Den sociale betydning af tilstedeværelsen af fritids- og deltidslandbrugere skal heller ikke undervurderes. Opretholdelsen af et vist serviceniveau på landet – herunder butikker, skoler mv. – kan kun sikres ved opretholdelsen af en vis befolkning på landet, og dette kan kun vanskeligt sikres, hvis det kun er fuldtidslandmænd med familier, der bebor jordbrugslandskaberne. Omvendt skal det understreges, at fuldtidslandmændene på langt sigt er de væsentligste landskabsforvaltere, og at opretholdelsen af mange landskabsværdier er afhængige af et fortsat investerende produktionslandbrug.

Figur 16-7. Attraktive boliger i attraktive landskaber vil fortsat være en afgørende faktor for bosætning i Danmark – ikke mindst omkring de større byer. Sønderup Ådal. Foto forf.

Fremtidens beboelse

Den igangværende strukturudvikling medfører, at der vil blive færre fuldtids-beskæftigede i landbruget, og at bosættelsesmønstret i det åbne land, herunder landsbyerne, vil ændre sig. I takt med afmonteringen af egentlige landbrugsbedrifter vil nye kategorier af boformer og erhverv indfinde sig: hobbylandbrug, jordløse boliger samt mindre erhvervsvirksomheder. Hertil kommer, at mange af fuldtidsbrugerne vil blive fritidsbrugere, ligesom mange fritidsbrugere får smag for at drive landbrug – og viser sig at være gode til det. Omfanget af disse befolkningsbevægelser er ukendt, men de vil skabe et større og større pres på landskabet, fordi den nye befolkning på landet vil stille nye krav til faciliteter, udfoldelsesmuligheder og jord til fritidslandbrug.

Urbanisering af det åbne land er i fuld gang, uden at man i det planlægningsmæssige system og i forvaltningspraksis aktivt forholder sig til det. Skrækscenarierne rummer en snigende kaotisk situation på bolig- og erhvervsområdet, hvor udviklingen ikke i tilstrækkeligt omfang lægges i planlægningsmæssige rammer. Positive scenarier rummer muligheden for at udnytte vandringen fra by til land til at skabe ny dynamik i landdistrikterne, sikre servicefaciliteter i de mindre bysamfund og give mulighed for alternative boformer, herunder nye udstykningsformer, der vel at mærke ikke skaber voldsomme infrastrukturbehov.

Et af de mest interessante spørgsmål er det kommende magtforhold på landet. Udviklingen indebærer, at fuldtidslandmænd bliver en minoritet på landet, og at der kan komme et modsætnings-

forhold mellem en befolkning, der kulturelt er forankret i byerne, og landmænd, der står for en intensiv produktion, der sætter præg på omgivelserne. Udviklingen i Holland viser, at svineavlerne på få år fra at have været højt værdsatte borgere i dag nærmest er pariær i samfundet. Fuldtidslandmænd i Danmark må forvente at stå mod en politisk stærkere front – også i landdistrikterne.

Landskabet som besøgssted

Landskabet er mål for en stor del af bybefolkningens rekreative udflugter – ikke mindst de bynære skove og strande. Undersøgelser viser, at 96 % af befolkningen har været på besøg i skoven eller ved et andet naturområde inden for et år. Det almindelige jordbrugslandskab er imidlertid også et yndet udflugtsmål for bybefolkningen. Det er helt almindeligt, at ejere af landbrugsejendomme får besøgende, der går tur på ejendommene. I takt med at flere og flere markveje bliver nedlagt, bliver der færre og færre veje at bevæge sig ad i landskabet.

Med den øgede fritid og bosætning i de bynære jordbrugslandskaber vil presset for rekreativ udnyttelse af jordbrugslandskaberne blive større. De øgede behov for rekreation, der både omfatter korte besøg og længere ophold i naturområder, og arealbehov til rekreative anlæg som sommerhuse, hoteller og andre faciliteter, lægger fortsat pres på jordbrugslandskabets ressourcer, som det har gjort det de sidste 40-50 år.

Ud over de lokale, rekreative behov spiller turisme regionalt en væsentlig rolle. Turismen knytter sig især til attraktive kultur- og naturmiljøer, og attraktive landskaber kan have væsentlig betydning for den lokale økonomi og det eksisterende serviceudbud – fx gennem

tilstedeværelse af hoteller og butikker, der både betyder arbejdspladser og sikring af lokale indkøbsmuligheder for den fastboende befolkning. Sammenlignet med andre lande er de fleste danske turistområder ganske robuste, men lokalt kan kystregioner være særdeles belastede af besøg, og konflikter mellem forskellige grupper af friluftsudøvere, fx ved strande og langs vandløb, er udbredte. Visse steder i Danmark er man således tæt på grænsen for den lokale bæreevne.

Tæt knyttet til besøgs- og beboelsesfunktionen er transport, der jo så at sige både er baggrunden for – og resultatet af – landskabets beboelses- og besøgsfunktioner. Disse funktioner vil blive styrket med den forbedrede infrastruktur, mens trafik anlæg som følge af udviklingen i beboelses- og besøgsfunktionerne fortsat vil skulle udvikles og lægge beslag på større og større arealer. Når transportfunktionen ikke nævnes som en af de grundlæggende funktioner i jordbrugslandskabet, er det, fordi den ikke knytter an til jordbruget som sådan, således som både produktion, beboelse, besøg og levested gør.

Besøg i fremtidens landskab

Urbaniseringen af det åbne land, den øgede fritid og de forbedrede trafikforbindelser mellem by og land lægger et stort pres på især bynære åbne landskaber for at opfylde byboeres rekreative behov. Denne udvikling rummer masser af potentielle konflikter. Skræksscenarierne er karakteriseret ved tilspidsede konflikter mellem lodsejere og besøgende, og mellem forskellige grupper af besøgende.

Det er oplagt, at der er interesse modsætninger mellem lodsejere og besøgende, der ønsker lettere adgang til landskabet. 1960'ernes slagsmål om offentlighe-

Figur 16-8. Skrækscenariet kunne være en folkevandringstilstand, hvor produktionshensyn bliver trampet under fode, men med en fornuftig forvaltning kan dette sagtens undgås. Foto E.S. Jensen.

dens adgang til de private skove kan give ideer om det slagsmål, der venter, hvad angår adgang til resten af jordbrugslandskabet. Positivt kan man dog forvente en øget forståelse for befolkningens adgangsbehov til det åbne land, ikke mindst fordi det må forventes, at landmænd må have en interesse i et godt forhold til naboer og befolkningen generelt. Dybest set er der ikke de store konflikter forbundet med besøg på landbrugsbedrifter, der alt overvejende kan foregå, så det ikke generer produktionen. Det positive scenario rummer ikke mindst anlæggelse af simple rekreative faciliteter som stier i det åbne land, fx langs ejendomsgrænser, markskel og hegn.

Anderledes forholder det sig med de former for rekreative udfoldelser, der er meget pladskrævende, fx golf, eller som på anden vis giver væsentlige gener for

omgivelserne, fx motorsport. Det kræver en stor planlægningsmæssig indsats at indpasse sådanne rekreative udfoldelser i landskabet. Desuden vil mange rekreative udfoldelsesformer være i indbyrdes konflikt. Der kan forventes talrige konflikter om adgangsforhold til naturområder mellem benyttelsesinteresser og beskyttelsesinteresser.

Levested for dyr og planter

Jordbrugslandskaberne rummer en stor del af de vigtigste levesteder for vilde dyr og planter i Danmark. Ikke mindst traditionelle landbrugsarealer som ekstensive græsningsområder og skove præget af gamle driftsformer som stævning og græsning bidrager væsentligt til biodiversiteten. En lang række af de ovennævnte problemer med strukturudvikling og næringsstofhåndtering i jord-

brugsproduktionen har sat disse levesteder for vilde dyr og planter under pres. Fragmentering og eliminering af levesteder betyder en generel forarmning af den vilde natur, der i et kulturlandskab som det danske i forvejen frister en marginal tilværelse.

Naturrestaurering og naturpleje er i de sidste 10-15 år blevet gennemført i stigende omfang, blandt andet som resultat af en politisk vilje, forekomst af velegnede arealer, der ikke længere har landbrugsmæssig værdi, miljømæssige problemer samt økonomisk formåen. Skovrejsning og omfattende hegnsplantning finder sted, hovedsagelig som følge af en støttebefordret politik. Indvandring og genindvandring af plante- og dyrearter finder endvidere sted i ikke ringe omfang, blandt andet befordret af NGO'eres målrettede indsats.

Det er dog ikke alle typer af levesteder, den støttebefordrede politik kan hjælpe. Sideløbende med genskabelse og restaurering af natur- og halvnaturområder indskrænkes de få tilbageværende områder, der hører en svunden driftsform og et næringsstofbegrænset landbrug til. Dette foregår dels på grund af den naturlige dynamik, der præger sådanne områder, dels på grund af, at det er vanskeligt at kopiere de forhold, som landskabstyperne blev skabt under. Der er dog en tendens til, at de halvnaturområder, der kan bidrage til opfyldelsen af moderne funktioner, begunstiges, og måske er det netop disse områder, der på længere sigt vil overleve. Som eksempler på halvnaturområder med moderne funktioner kan fremhæves de ferske enge, der bidrager til at reducere landbrugets påvirkning af vandmiljøet med kvælstof, og hedernes, der bidrager til opfyldelse af rekreative behov.

Som ovenfor beskrevet indtager skov-

bruget ikke grundlæggende en anderledes rolle end landbruget. Produktion baseret på ikke-hjemmehørende arter i langsigtede systemer med kortsigtede dyrkningsmetoder har elimineret et stort antal levesteder, og en lang række arter knyttet til skov er truet af udryddelse.

En fremtid for dyr og planter?

Fremtiden for jordbrugslandskabernes levesteder for vilde dyr og planter kan tegnes både dystre og håbefulde, afhængig af hvordan man forestiller sig udviklingen i jordbrugsproduktionen, og hvilke typer levesteder der tales om.

Det løfterige fremtidsscenario bygger først og fremmest på indsatsen for genskabelse og restaurering af naturområder, og den tiltagende beskyttelse, den nationale og internationale lovgivning og regulering indebærer. Tendensen til at halvnaturområder (fx ferske enge) i tiltagende grad vil have moderne funktioner som fx kvælstofrensning, rekreation mv. vil forstærkes. Omvendt vil de få tilbageværende områder, der hører en svunden driftsform og et næringsstofbegrænset landbrug til, fx heder og overdrev, fortsat være truet.

Bekymringer for tilstanden i naturområderne og udviklingen i bestandene af vilde dyr og planter næres først og fremmest af, at levestederne fortsat vil være meget afhængige af det intensive land- og skovbrug. Dette gør levestederne meget udsatte for konjunkturudsving i erhvervene – og i de offentlige kasser, eftersom store dele af midlerne til naturpleje og -restaurering kommer fra det offentlige.

Scenarier, hvori fjernelse af landbrugsstøtte og lavere priser på korn og andre hovedafgrøder indgår, kan meget vel indebære, at der igen bliver plads til det næringsstofbegrænsede landbrug.

Det kunne fx være produktion af høj-kvalitetskød på meget ekstensivt græsede arealer, hvor der ikke tilføres næringsstoffer i særlig stor udstrækning. Denne udvikling kan ikke mindst befordres gennem forbrugernes krav om etisk forvarligt producerede fødevarer.

Fremtiden rummer dog også nye muligheder for udfoldelsen af naturlige processer i naturområder og halvnaturområder, hvor landbrugsdriften er ekstensiveret, og hvor arealerne i højere grad er overladt til fri succession. Selvom den frie succession kan eliminere vigtige halvnaturområder, er der også positive sider ved, at flere arealer bliver undergivet en naturlig dynamik.

Brist i landskabsforvaltningen

Jordbrugslandskabet opfylder således aktuelt en række forskellige funktioner, der er fuldstændig afgørende for udviklin-

gen i landskabet. Landskabets funktioner er grundpillerne i de visioner, der skal bære udviklingen. Spændingen mellem funktionerne indbyrdes og mellem funktionerne og den eksisterende landskabsstruktur vil være drivkraften i forandringerne i landskaberne.

De forskellige landskabsfunktioner kæmper om fysisk plads og lovgivningsmæssig regulering. Det kan ikke nytte noget at lade som om, landskabets forskelligartede og indbyrdes modstridende funktioner ikke eksisterer, og det kan ikke ignoreres, at de slås om pladsen. Og den eneste mulige løsning er at integrere funktionerne i et *multifunktionelt landskab*.

Det eksisterende planlægnings- og forvaltningssystem, der skal varetage det åbne lands udvikling, lider i dag af indlysende svagheder, der må afhjælpes, hvis fremtidens landskabsudvikling skal for-

Figur 16-9. Sikring af værdifulde habitater for plante- og dyreliv bliver et væsentligt politisk mål i de kommende årtier. Rye. Foto forf.

løbe gunstigt. Som eksempel på forvaltningens svagheder kan fremhæves naturforvaltningen. På det administrative plan ligger kompetencen fordelt i flere ministerier og styrelser, samt på forskellige administrative niveauer. Amterne varetager fx udpegningen af støtteberettigede områder af interesse for naturforvaltningen, mens behandlingen af støtteansøgninger foretages af staten i flere tilfælde. Skovområderne administreres først og fremmest af staten, mens amterne har ansvaret for nye skoves prioritering i planlægningen. Hertil kommer det paradoksale forhold, at anlæggelse og drift af bynære skove hidtil har været opfattet som et statsligt anliggende, selvom der er indlysende lokale interesser heri.

Fordelingen af opgaver i statsadministrationen bidrager ligeledes til uklare forhold i landskabsforvaltningen. Således er samarbejdet mellem fødevareministeriet og miljøministeriet svagt udviklet, hvilket indebærer, at naturpolitik og landbrugspolitik er dårligt koordineret.

Et selvstændigt problemfelt for naturforvaltningen er, at økonomien i halvnaturområderne er marginaliseret. Opretholdelsen af en stor del af de mest bevaringsværdige halvnaturtyper er betinget af en landbrugsdriftsform, der hører fortiden til, og som derfor ikke indebærer økonomisk incitament for den almindelige landbrugssektor. Plejen af halvnaturområder er mange steder igangsat af statsskovdistrikter og amter, men der mangler i høj grad strategisk langsigtet, der kan sikre plejen mod at blive offer for modeluner eller tilfældige budgetudsving. Det kunne her være formålstjenligt gennem opkøb, jordfordeling og tilbagesalg at samle sådanne halvnaturarealer i store sammenhængende arealer, hvor en ekstensiv græsning kunne blive mere rentabel.

På visse områder er zonetlovssystemet ligeledes ved at vise sig utilstrækkeligt til på tilfredsstillende måde at håndtere udviklingen i det åbne land. Ikke mindst er der problemer med at styre udviklingen i ikke-jordbrugerhvervene i de bynære landbrugsarealer. Erhvervsudviklingen i det åbne land er delvist ude af kontrol, i og med at man kan opkøbe landbrugsjendomme under 30 ha og etablere anden erhvervsvirksomhed end landbrugsdrift. Derved opbygges efterhånden en ny erhvervsstruktur, uden at der overordnet er taget stilling til hensigtsmæssigheden i denne. Dette problem er særlig graverende i de bynære landskaber.

På det europæiske plan skal det fremhæves, at der i vidt omfang mangler visioner for den fælles landbrugspolitik. Landbrugspolitikken er under reformering, men der mangler også reformer af *målsætningerne* for den landbrugspolitik, der indirekte bestemmer udviklingen i vores landskaber. Landbrugspolitikken forholder sig kun i meget begrænset omfang til det konkrete landskab.

Sammenfattende består udfordringen for landskabsforvaltningen i at sikre, at den offentlige forvaltning er problemforebyggende snarere end reaktivt problemløsende. Udfordringen for landbruget (i al fald i det omfang, erhvervsorganisationer repræsenterer erhvervet) består i at slippe den rolle, hvor man konstant forholder sig defensivt i forhold til de natur- og miljøproblemer, landbruget forårsager. Der fokuseres på løsninger på enkeltfænomener, og nyudviklingen i produktionssystemer konsekvensvurderes ikke i tide. Som eksempel kan nævnes udviklingen i husdyrproduktionen, hvor næringsstofhåndteringen ikke løses, før produktionsudvidelser på husdyrbrug tillades.

I Danmark foretages der stort set ikke

Figur 16-10. Plejen af halvnaturområder kan ofte komme i klemme mellem forskellige interesser, således at plejen bliver mangelfuld. Foto E.S. Jensen.

prioriteringer af natur- eller landskabsforvaltningsmæssige tiltag i stor skala, fx forvaltning af store sammenhængende landområder. Vigtige habitater har tidligere været omfattet af fredningsbestræbelser, der bestod i at sikre områderne mod bebyggelse og landbrugsmæssig intensivering, og i en periode har man haft den opfattelse, af man kunne sikre habitater alene gennem planlægning. De eksisterende planlægnings- og reguleringsinstrumenter er målrettet mindre eller stærkt fragmenterede områder. Dette skaber problemer for den type natur, der kræver meget plads, som fx mange dyrearter, og for opretholdelsen af levedygtige populationer.

Den aktuelle landskabsforvaltning mangler derfor det store perspektiv i forvaltningen af naturen – forvaltning af store sammenhængende naturområder –

og mangler også det lokale perspektiv, nemlig forankringen af naturforvaltningen i lokalmiljøet, fx gennem lokale græsningssammenslutninger og jagtforeninger.

En bro mellem skrækscenarier og visioner

Uanset de mangler, der er skitseret vedrørende den offentlige planlægning, bør det understreges, at den planlægnings- og forvaltningsmæssige værktøjskasse er udstyret med rimelige reguleringsmidler, og at det i store træk er den politiske vilje til at anvende redskaberne, der er afgørende for gennemførelsen af en visionær planlægning og forvaltning af jordbrugslandskabet.

Som et eksempel på konfliktområder, hvor det er lykkedes at agere hensigtsmæssigt og få bremset en negativ udvik-

Figur 16-11. Kystområderne er presset fra mange sider, fx fredningsinteresser, turistinteresser og råstofindvindingsinteresser. Foto E.S. Jensen.

ling, kan nævnes kystzonen, hvor det lykkedes at reducere det tidligere voldsomme pres for at udvikle turistfaciliteter, sommerhusområder og erhvervsvirksomheder. Råstofforvaltningen kan også opfattes som en relativt vellykket indsats for at sætte rammer for udfoldelserne inden for en enkelt sektor. Debatten om fremtiden for landbrugets marginaljorder fra 1980'erne skal også fremhæves som et eksempel på en debat, der var visionær, prøvede at behandle problemerne, før de opstod, og på mange måder var forud for sin tid.

Visse af de konflikter, vi skal forholde os til i de næste 25 år, er triste følger af en fortidig lemfældig omgang med jordbrugslandskabets ressourcer. Fortidens synder på næringsstofområdet og fragmentering og truslen mod levesteder binder indsatsen i naturforvaltning og land-

skabsforvaltning i mange år og sætter grænser for hvilke nye visioner, man kan føre ud i livet. Det er alt andet lige mere opmuntrende at bruge penge på noget nyt end at rydde op efter sig, men det er i realiteten, hvad vi foretager os i dag.

Atter andre konflikter er i deres vorden og kalder på en proaktiv indsats. Her tænkes der især på bosættelsen i det åbne land, skovrejsning og presset for plads til nye friluftaktiviteter. Drikkevandsforvaltningen indtager her en mellemposition, idet der stadig er en forureningsmæssig byrde fra fortiden at håndtere, mens den kommende landskabsforvaltning også skal forholde sig proaktivt over for de kommende årtiers behov for drikkevandsbeskyttelse.

De kommende årtiers nye problemfelter kan der kun gisnes om, og derfor må der indrettes en effektiv overvågning

af landskabets fysiske og biologiske ressourcer for, at den offentlige landskabsforvaltning kan reagere over for ændringer, koblet til et beredskab baseret på overvågning af naturen. Håndtering

af klimaforandringer kan nævnes som et område, hvor der med udgangspunkt i konkrete landskabsændringer må opbygges et beredskab, der er i stand til at reagere.

Visionen – landskabet og landskabsforvaltningen 2025

Visioner for landskabet kun kan opfyldes gennem aktiv forvaltning af landskabet. Vores visioner omfatter derfor både visioner for selve landskabet og visioner for landskabsforvaltningen – både den *offentlige* landskabsforvaltning, dvs. det planlægnings- og forvaltningssystem, der skal regulere udviklingen, og den *primære* landskabsforvaltning, dvs. ejeres og brugeres daglige anvendelse og påvirkning af landskabet. Visioner for landskabsforvaltningen skal altså ikke isoleres fra visionerne for selve landskabet, men snarere opfattes som en nødvendig forudsætning for deres opfyldelse.

Visionerne vedrører landskabets fire funktioner; produktion, beboelse, besøg og levested. Den bærende vision for jordbrugslandskabet er *multifunktionalitet*, dvs. en *integration* i stedet for *segregation* af funktionerne. Funktionerne produktion, beboelse, besøg og levested må og skal kunne sameksistere i det almindelige jordbrugslandskab. En sådan sameksistens med plads til alle funktioner vil skabe enestående muligheder for et varieret og oplevelsesrigt jordbrugslandskab.

Landskabet 2025

I det danske landskab anno 2025 har landbrug og skovbrug fortsat en dominerende rolle. Det danske landskab er et jordbrugslandskab, og det forekommer

meningsløst at fratage landskabet sin årtusindgamle funktion som produktionssted – alene det at opretholdelsen af en lang række landskabsværdier er betinget af tilstedeværelsen af produktion, gør produktionen nødvendig og logisk.

Den andel af arealet, hvor produktion er den dominerende funktion, er i 2025 reduceret med omkring 20%. De vigtigste ændringer er, at arealer i 2025 er skiftet fra at have været landbrugsarealer til hovedsageligt at blive by- eller naturområder, inklusive naturnært drevne skove eller naturskove. Andre hensyn end produktion – rekreation, levesteder mv. – er systematisk integreret i jordbrugsproduktionen, ikke mindst i områder med intensiv landbrugsproduktion. Landbrugsproduktionen er i højere grad end i dag tilpasset regionale markeder og det lokale landskab. Med markedstilpasning menes, at produktionen ikke er baseret på få og fjerne eksportmarkeder, hvor det er afgørende, at transportomkostningerne er lave, men i højere grad satser på afsætning på nærmarkeder. Dermed er problemet med omfanget af varetransporten også mindsket.

Vi er i langt højere grad i stand til at beherske menneskerskabte stof- og energistrømme, således at anvendelsen af landjorden ikke forårsager forurening, nedslidning eller eliminering af naturen. Især landbruget har udviklet sig mod en

højere grad af stof- og energineutralitet. Ikke mindst gødningshåndteringen er markant bedre, hvorved udnyttelsen af næringsstoffer til plantevækst er langt mere effektiv end i dag. Tekniske løsninger på forurening og landbrugsstrukturelle tiltag indgår i næringsstofhåndteringen. Der er skabt løsninger på byernes affaldsproblemer, der indebærer en kobling mellem byens affald og landbrugets produktion.

Arealanvendelsen er reguleret og begrænset, således at den produktionsforårsagede udryddelse af organismer og deres levesteder hindres.

Produktion og beboelse i jordbrugslandskabet er i 2025 gensidigt tilpasset hinanden, således at de væsentligste konflikter undgås. Vi mener ikke, at oprettholdelsen af landskabets generelle kvaliteter er i modstrid med tilstedeværelsen af beboelse i landskabet – snarere tvært-

imod. Når man ser bort fra større naturområder, reservater og lignende, hvor stilhed og uforstyrrelse er en del af attraktionen og stedets kvaliteter, er der intet til hinder for, at naturkvalitet kan sameksistere med en stor befolkning.

Vi har i 2025 et befolket jordbrugslandskab, hvor andre erhverv end jordbrugerhvervene trives – både i landsbyer og på nedlagte landbrugsejendomme. Lovgivningen er indrettet således, at meget varierende ejerformer kan trives i jordbrugslandskabet. Både landsbyer og enkeltliggende ejendomme er revitaliseret. En vision, der allerede omkring årtusindskiftet er på vej til at blive realiseret visse steder, er udstykningen af nye “husmandsparceller” på i størrelsesordenen 0,5-5 ha. Der bliver stillet arealforvaltningsmæssige krav til disse parceller – fx om arealanvendelse, husdyrholdets størrelse, brug af arealerne til erhvervs-

Figur 16-12. Om 25 år vil landskaberne omkring de større byer være kraftigt præget af rekreative funktioner – de bynære skove er allerede under etablering. Vestskoven, København. Foto forf.

virksomhed. Beboelsen medfører derved ikke udvikling af eksklusivitet i landskabet, fx således at jordbesiddere hindrer den almene adgang til det åbne land.

Det almindelige jordbrugslandskab er, uden for de særligt beskyttede naturområder, hvor færdsel udgør en væsentlig trussel for naturkvaliteterne, de fleste steder åbent for alle. For at tilpasse besøgsfunktionen til produktionen er der i 2025 etableret adgangsveje, stier, i et net, der er så tæt, at det afspejler det regionale besøgsbehov. Der er skabt almindelig adgang til det åbne land langs alle biotop- og ejendomsgrænser, og der er almindelig offentlig adgang til alle naturområder uden reservatstatus.

I forbindelse med landskabsfunktionerne jordbrugsproduktion, beboelse og besøg bliver der i 2025 konsekvent taget hensyn til landskabets funktion som levested for vilde dyr og planter. For landbrugsbedrifter varetages dette hensyn gennem udarbejdelse af naturforvaltningsplaner, der afstikker retningslinjer for bevarelse og udvikling af ejendommens halvkulturer, småbiotoper mv. Planerne omfatter også udviklingsperspektiver for ejendommens drænsystemer, der skal evalueres i forbindelse med renovering. Et stort antal vandløb, der i dag er rørlagt, er til den tid blevet frilagt.

Ud over beskyttelsen og bevarelsen af levesteder i den del af landskabet, der rummer produktion som en væsentlig funktion, er der i 2025 udlagt betydelige arealer, der er udsat for fri og naturlig dynamik. Især i forbindelse med skovrejsning og i kystzoneforvaltningen er der rige muligheder for at lade naturen råde. Der er i dag en stor mangel på arealer, hvorpå der ikke foregår jordbrugsdrift. Der er væsentlige naturkvaliteter forbundet med den frie dynamik, der er karakteriseret ved naturlig tilgroning el-

ler dynamiske geologiske processer som fx kystnedbrydning, oversvømmelser mv. Disse processer kan ganske vist give konflikter med menneskets aktiviteter, men løsningen ligger ofte snublende nær: at tilpasse de menneskelige aktiviteter den naturlige dynamik.

I udvalgte områder er jordbrugsproduktionen blevet nedtonet relativt meget i forhold til hensynet til levesteder. En del steder har jordbrugsproduktionen som den væsentligste funktion at oprettholde værdifulde halvkulturer. Levestederne prioriteres inden for områder, der udgør økologiske forbindelseslinjer, fx langs ådale. Inden for særligt udpegede kerneområder – det vil sige særligt værdifulde naturområder med store og levedygtige bestande af dyr og planter – er hensynet til levestederne sat i højsædet, og produktion, beboelse og besøg er tilpasses hensynene til levestederne.

Vejen frem mod 2025-visionen

Forudsætningen for fremtidens landskabsforvaltning er erkendelsen af, at uanset om der er en offentlig forvaltning, der griber regulerende ind i ejernes og brugernes handlinger, vil landskabet forandres. Den offentlige landskabsforvaltning i 2025 tager derfor udgangspunkt i de handlinger, der i forvejen gør sig gældende, således at de positive drivkræfter bliver fremmet og befordret, mens negative drivkræfter bliver hæmmet. Dette kan forekomme banalt, men vi ser det ikke desto mindre som en grundpille i fremtidens landskabsforvaltning.

Visionen indebærer altså, at den primære og den offentlige landskabsforvaltning forfølger samme mål, om end der også i 2025 er konflikter, først og fremmest imellem forskellige dele af den primære landskabsforvaltning, men også

mellem den primære landskabsforvaltning som helhed og den offentlige landskabsforvaltning. Dette udelukker ikke, at den offentlige landskabsforvaltning skal sigte efter overordnede mål og retningslinjer i den regionale skala, samtidig med at frodige og heterogene tendenser kan dominere lokalt, uden at de strider mod de overordnede målsætninger.

Generelt mener vi, at man i landskabsforvaltningen må opstille målsætninger, og at en grundlæggende målsætning for det generelle jordbrugslandskab er, at det skal være multifunktionelt. Vi skal i de kommende årtier også være opmærksomme på faldgruber – fx kan man godt forestille sig, at forvaltningsmæssige prioriteringer og administration medfører, at halvdelen af landet ender som et havelignende multifunktionelt landskab, mens resten får lov til at udvikle sig til et monofunktionelt landskab domineret af industrilandbrug.

Det er karakteristisk for vor tid, at der skrives på håndfaste løsninger på behovet for arealer til andet end landbrugs-mæssige funktioner. I den fremtidige landskabsforvaltning vil det være centralt at trække på de mange gode erfaringer med statslige opkøb af jord, fx til naturformål. Opkøb eller ej, udpegning af nationalparklignende områder inden for hvilke, natur- og kulturlandskabsværdier er særligt prioriteret, skal befordres. Statsskovbruget kan passende omdannes til en nationalparkforvaltning. Fordele ved nationalparklignende områder er langsigtethed i naturforvaltningen, et klart myndighedsansvar, og ikke mindst fokuseringen på større sammenhængende naturområder.

Klassiske dyder inden for landskabsforvaltning kunne trækkes frem. Her vil jordbundsklassificeringen kunne få en

renæssance. I dag spiller jordbundens dyrkningsværdi en meget underordnet rolle i prisdannelsen på landbrugsjord. Knaphed på jord som følge af harmonikrav (kravet om sammenhæng mellem antal af husdyr og bedriftens areal), og den generelle tendens til dannelse af meget store driftsenheder, er langt vigtigere end dyrkningsværdien. Faste støtteudbetalinger fra EU er også med til at eliminere jordens dyrkningsværdi som pristystrende. Et grotesk forhold, der står i skarp kontrast til de foregående årtusinders værdisættelse som funktion af produktivitet. I en kort fase i verdenshistorien risikerer vi at bebygge eller på anden vis udtage en række af de bedste landbrugsjorder i en kortsigtet tro på, at dyrkningsværdien er af perifer betydning for værdien i al evighed.

Omlægning af landbrugsstøtte, klimaforandringer, fødevarerangel – og lovændringer vil bidrage til igen at gøre dyrkningssikre jorder meget vigtige. Jordklassificeringen bør derfor styrkes som aktivt planlægningsredskab. Selvom nogle amter understreger det vigtige i at værne især den bedste landbrugsjord, uanset fluktuationer i konjunkturerne, kan det være problematisk for kommuner at overholde målsætningen.

Forvaltningen af drikkevandsressourcerne udgør et glimrende eksempel på et fremtidigt indsatsområde, hvor planlægningsindsigt og landskabsøkologisk viden går op i en højere enhed, og hvor der finder en helhedsorienteret landskabsforvaltning sted. Sikringen af rent drikkevand er en væsentlig prioritering for myndighederne, og prioriteringen har foreløbig udmøntet sig i udpegning af særlige drikkevandsområder, inden for hvilke man skal tage særlige hensyn til beskyttelse af grundvandet. Ideelt bør forvaltningen af drikke-

vandsområder foregå som en integration af hensynene til grundvandsbeskyttelse med alle de øvrige hensyn og interesser i landskabet – produktion, bosættelse, besøg og levested. Der er ingen grund til at hegne drikkevandsområder ind og forbyde alle aktiviteter. Sådanne områder kan forvaltes, således at funktionerne – herunder landbrug, skovbrug, havebrug, friluftsliv og beboelse – tilpasses den sårbarhed, som områdets grundvand har over for aktiviteter.

Landskabet er foranderligt

Vi anser det endelig for et grundlæggende positivt træk, at jordbrugslandskabet er dynamisk. Visionen er at styre dynamikken i gunstige retninger ud fra et sæt af indbyrdes overensstemmende målsætninger. Men visionen peger længere. Jordbrugslandskabet skal igen omtales

positivt i nutid og fremtid, og ikke kun i fortid. Jordbrugslandskabet i sig selv skal igen bære en vision, som det bar i 1800-tallet. Fordums stolte traditioner med kollektive landskabsforbedringer skal genopstå – nu er det blot ikke længere hedeopdyrkningen, landindvinding eller vanding, men pleje af truede naturtyper og integration af de mange funktioner i landskabet.

Det valg, vi står over for, er, hvor meget vi politisk og administrativt er villige til at regulere. Med en målrettet og koncentreret indsats vil vi i høj grad kunne påvirke udviklingen, hvis den politiske vilje er til stede. Udfordringen til ansvarlige planlæggere, politikere, forskere, lodsejere, organisationer mv. bliver at indrette system og landskab ud fra klare målsætninger.

Problemer i landskabet skal håndteres forsvarligt, økologisk såvel som planlæg-

Figur 16.13. Det idylliske jordbrugslandskab er under forandring – og selv om det måske aldrig bliver som før, kan det godt igen komme til at være bærer af en vision. Foto E.S. Jensen.

nings/lovgivningsmæssigt. Grundlaget for forvaltningsmæssige beslutninger og udarbejdelse af planer må derfor være indsigt i og respekt for landskabets økologiske processer, landskabets naturlige og kulturskabte variation, kulturlandskabets særpræg og æstetiske kvaliteter, landskabets biologiske og geologiske værdier samt de sociale forhold i landskaberne.

Visionen for fremtidens landskabsforvaltning er en ægte integration af planlægning og økologiske indsigter og hensigter. En stor del af landskabets konflikter og problemer er relateret til økologiske processer – de tekniske løsninger er ofte økologiske i karakter, men prioritering og koordinering af indsatsen kræ-

ver en overordnet offentlig planlægningsindsats i samspil med landskabets ejere og daglige brugere. Planlægning er i sin natur visionær – planlæggere arbejder groft sagt på en bedre fremtid.

Kampen om jorden er måske ikke umiddelbart synlig for det blotte øje, der skuer ud over landskabet en fredelig tirsdag formiddag i april. Men kampen foregår på ejendomsmæglerkontorer, på tinglysningskontorer, i amternes planlægningsafdelinger, i statens styrelser, der regulerer det åbne land, i NGO'eres lobbykampagner og i det hele taget overalt, hvor der tages beslutninger om landskabets udvikling. Dette er en imaginær kamp i en virtuel slagmark, men den sætter sig synlige spor hver dag, året rundt.